

Nr. 37. Høgtidsmat ved dei gamle årsfestane

Vi veit lite om serksilde festar for tenarar og born i eldre tider. I litteraturen er slike helst omtala i samband med jula, og av den grunn har vi spurt etter dei som julefestar. Men vi bed medarbeidarane å fortelje kva folk hugsar om slike festar også ved andre tider. Iser vil vi spørje etter korleis dei som skulle halde fest, skaffa husrom og mat og drykk.

- 1) Held ein enno i dag fast ved ei viss rekkjefylgje for rettane ved høgtider? Kva for høgtider gjeld det då?
- 2) Er det slik at kvar huslyd har den festmaten dei sjølv tykkjer er best (og som ikkje fell for dyr)?

A. Dei gamle årsfestane

Jul

- 3) Frå ymse kantar av landet veit vi at den eigenlege haustslaktinga har vore sist i oktober. Vart det og slakta til jul, t. d. ein gris, sau, ver, bukk, o.s.b.?
- 4) Skulle juleslaktinga går føre seg på ein viss dag, eller på veksande måne (i ny)?
- 5) Er det nokon tradisjon om at mannen drog til fjells eller til skogs for å skyte ein rein eller anna vilt til jul?
- 6) Er det nokon tradisjon om at husbonden skulle fiske t. d. ei kveite (julekveite) til jul?
- 7) Kva sa dei om mannen ikkje fekk noko vilt eller fisk?
- 8) Skulle det vere juleslakting sjølv om mannen dro på jakt eller fiske?
- 9) Har det vore serskilt julebakst, og kva baka ein då?
- 10) Hugsar folk at ein skulle ha ein viss ost (bufarosten) på julebordet?

- 11) Hadde ein visse matrettar før jul, t.d. sundag før jul eller veslejulaftan?
- 12) Når stod folk opp og kva åt dei til det første måltidet julaftans morgon?
- 13) Når åt dei neste gong og kva kalla dei dette måltidet (dugurd, middag)?
- 14) Åt dei kjøtmølje til dette måltidet? Korleis var ho laga (av kokt kjøt, saueføter e. a.)?
- 15) Duppa dei då flatbrød eller anna brød i sjølve gryta, i ein flôtkopp, eller hadde kvar sin eigen tallerk?
- 16) Hadde dei faste ordlag som ”duppe på gryta” eller ”stikke nedi”?
- 17) Satt eller stod folk ved bordet (skiva eller langbordet), eller stod dei rundt gryta?
- 18) Åt ein kjøtmølje andre dagar og (t.d. kvardags- eller sundagskost, sundag før jul, veslejulaftan, 2. juledag, nyårsdagen, feitetysdagen eller skjærtorsdagen)?
- 19) Dersom folk ikke laga mølje, kva åt dei då? Er det t.d. tradisjon om at folk (husfaren?) sette kjøt (ribbe?) på ein pinne og steikte i gloa til dette måltidet? Skulle det vere brød, lefse eller poteter til?
- 20) Var det slik at til jul skulle kjøtet steikjast på gloa, medan ein til andre tider av året ville ha det steikt i panna?
- 21) Lauga folk seg og tok på seg reine eller nye klede før eller etter dette måltidet?
- 22) Var det skikk at husbonden gjorde opp reikneskapen med husmannen julekvelden?
- 23) Kva slag traktering skulle husmannen ha? Fekk han mat som gåve med seg heim? Skulle heile husmannshuslyden julaftan samlast på garden og ete, og i tilfelle når?
- 24) Når åt ein kveldsmat?

- 25) Heldt ein dette måltidet for det eigenlege høgtidsmåltidet?
- 26) Kva for rettar vart nytta, og kva nytta dei som første rett?
- 27) Skulle det vere graut (supe?) og kva slag graut (supe)? (Vi er merksam på at det kan ha vore fleire måltid julekvelden. Steikt ribbe kan ha vore servert til middags eller til kvelds o.s.b. Vi bed medarbeidarane ikkje kjenne seg for sterkt bundne av spørrelista i slike høve, men få med dei lokale variantane, og tida når det kom nye skikkar.
- 28) Hugsar folk at alle ville vere dei første til å ha grauten på bordet, og kvifor?
- 29) Løyste dei skot når julegrauten var ferdig?
- 30) Har skikken å ete graut av sams fat halde seg lenger ved julegrauten enn når dei åt graut til andre tider i året?
- 31) Var det vanleg å leggje ein mandel, ei bønne eller anna i grauten?
- 32) Får den som finn mandelen o.s.b. ei lita gåve, eller sa ein at å finna mandelen tyder noko for framtida åt finnaren (t.d. verta gift i komande år)?
- 33) Er det elles nok oserskilt folk hugsar om julegrauten?
- 34) Skulle ein ha "julegodt", t.d. epler, men framfor alt neter?
- 35) Hugsar folk noko om leikar med neter?
- 36) Var det nokoslag mat som berre vart brukt i jula?
- 37) Var det mat som ein ikkje skulle ete i jula?
- 38) Fekk borna ekstra mat (kaker og anna), som dei kunne gøyme og ha for se sjølve?
- 39) Hadde borna serskilde kjørel (dallar, øskjer) til å gøyme denne maten i?
- 40) Fekk alle ein serskild smørporsjon?

- 41) Var smøret forma eller hadde kvar sin eigen smørkopp?
- 42) Skriv opp namnet på smøret, fortel kva slag smørkopp dei hadde
- 43) Fekk tenarane ekstra julemat til privat bruk?
- 44) Hugsar rein at tenestegutane og tenestegjenta fekk nytta ein liten åkerteig til korn og poteter, og såleis fekk brenna brennevin til julegildet sitt av avlinga? Fekk dei såpoteter og -korn, eller måtte dei skaffe det sjølve?
- 45) Hugsar ein at tenarar samla mat og drykk ved å gå julebukk eller i andre opptog, eller på annan måte?
- 46) Kva for ein dag skulle tenarane ha sitt julelag?
- 47) Kvar heldt dei sine lag?
- 48) Måtte alle som kom i huset mellom julekvelden og siste dag jul smake julematen og kva sa folk om denne skikken (at vitjaren (han eller ho) ikkje skulle bere jula ut)?
- 49) Skriv opp matsetelen for 1. juledag. Første måltidet (på senga?) er viktig å få opplysning om.
- 50) Finst det tradisjon om faste matskikkar 2. juledag, nyårsaftan eller/og -dag, trekongeraftan (tretandagen, gamle julaftan) eller -dag?

B. Fastetida

- 51) Var det nokon mat eller bakst som vart serleg nytta i fastetida t.d. fastelavnsbollar eller -kringer på fastelavnssundag eller -måndag?
- 52) Kalla folk fastelavnsmåndag for heitvekk-måndag, (bollemåndag), og skulle dei bake bollar den dagen, tidleg om morgonen så dei var ferdige til morgonmaten?
- 53) Hugsar folk kva ein skulle ete feitetysdagen, t.d. kjøtmølje, feitt kjøt, fløytegraut, godt påsmurd smørbrød, fastelavnskringle, kveitebrød?
- 54) Heitte feitetysdag også sju målsdagen, avdi ein den dagen åt sju feite måltid?

55) Hugsar folk andre namn på feitetysdagen (t.d. smørvatysdag, kvitetysdag)?

56) Sa dei at dei skulle ha oske på grauten oskeonsdag? Brukar ein enn å skræme born med det?

57) Skal ein korkje ete eller tenkje på kjøt oskeonsdag?

Påskevika

58) Hadde ein faste matrettar skjærtorsdag?

59) Skulle ein ete minst mogleg langfredag?

60) Skulle ein berre ete sild og graut, eller mykje salt sild og late vera å drikke langfredagen, og berre ete morgonmat?

61) Skulle det vere visse rettar påskeaftan, t.d. graut (kva slag)?

62) Hugsar ein at ein hadde serskild mat påskedagen t.d. påskelefse som skulle vare minst 8 dagar?

63) Kjenner folk ordet ”påskeegg”, og kva tyder det (hønseegg som ein et påskedagen, eller kjøpte sjokolade- eller sukkeregg)? Fanst det noko faste skikkar med morgonmaten og 1. og 2. påskedag?

Jonsok

64) Et ein ennå høgtidsmat jonsokoaftan eller -dag? Er det vanleg?

65) Ser ein på jonsokdagen som helg?

66) Hugsar folk andre kalderdagar med tradisjonell mat, t.d. sommardagen, sommarmål (14/4), då folk før åt sommarsgraut, laga av resten av vinterrjomen, eller drakk varm mjølk om morgonen? Pinse, olsok, barsok, og andre?

C. Arbeidsfestar

67) Kva for høgtidsmåltid ved arbeidet hugsar folk, og kva åt dei då (t.d. ved slåtten, skkurdonn (harmat, hågomme), tekkjingsgilde)?

68) Fortel om festmåltid i samband med sæterdrifta t.d. bufarsdagen, festar på stølen, heimferda.